

Ірина СЕРДЕЧНА¹

ЮРИСДИКЦІЙНА ФОРМА ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Визначено, що захист сімейних прав і охоронюваних законом інтересів є однією з найбільш важливих гарантій існування цих прав та інтересів. Це обумовлено тим, що права та інтереси в будь-якій сфері суспільного життя не завжди здійснюються безперешкодно. Захист суб'єктивних прав реалізується в передбаченому законом порядку, тобто шляхом застосування належної форми. Під формою захисту розуміють комплекс внутрішньо погоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів.

Досліджено, що в теорії права існують різні підходи науковців до виділення форм захисту сімейних прав. Ми схилиємось до думки існування юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту.

Запропоновано в межах юрисдикційної форми захисту сімейних прав та інтересів виділити судову та позасудову форми захисту.

Сутність судового захисту розкрито через можливість особи звернутися за захистом свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права до суду. У свою чергу, під позасудовою формою захисту розуміється можливість особи звернутися до інших, окрім суду, компетентних органів для захисту свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права. При позасудовій формі захисту сімейних прав та інтересів суб'єкти зверта-

¹ кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
s0977262778@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-6417-7249>.

ються до таких установ, як органи опіки та піклування, нотаріату, прокуратури, адвокатури та інших.

Доведено, що рішення органу опіки та піклування мають, як правило, рекомендаційний характер. Водночас його рішення є обов'язковими до виконання, якщо протягом десяти днів від часу винесення рішення заінтересована особа не звернулася до суду. Органи нотаріату відіграють важливе значення при договірному регулюванні правовідносин між учасниками сімейних правовідносин, а саме при укладенні сімейно-правових договорів. Сімейне законодавство наділяє певними повноваженнями прокурора у сфері захисту сімейних прав. У свою чергу, адвокатура частково відіграє роль у захисті сімейних прав. Обґрунтовано, що інститут медіації заслуговує на увагу при дослідженні питання захисту сімейних прав та інтересів.

Визначено, що найефективнішою формою захисту сімейних прав та інтересів є судовий захист.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів, юрисдикційна форма, органи опіки та піклування, суд.

У системі юридичних гарантій, що забезпечують здійснення будь-яких прав, головним є захист, за допомогою якого досягається відновлення становища, що існувало до порушення, попередження й припинення протиправних дій [1, с. 44]. Захист сімейних прав і охоронюваних законом інтересів є однією з найбільш важливих гарантій існування цих прав та інтересів. Це обумовлено тим, що права та інтереси в будь-якій сфері суспільного життя не завжди здійснюються безперешкодно.

Як зазначає В. П. Грибанов, якщо проголошене законодавцем суб'єктивне право, надане уповноваженій особі, не забезпечене від правопорушення необхідними засобами захисту, воно є лише «декларативним правом» [2, с. 104].

Захист суб'єктивних прав реалізується в передбаченому законом порядку, тобто шляхом застосування належної форми. Під формою захисту розуміють комплекс внутрішньо погоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів [3, с. 337].

Одна із форм захисту сімейних прав та інтересів є юрисдикційна форма, суть якої полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені незаконними діями, звертається за захистом до державних або інших компетентних органів, які уповноважені вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права та припинення правопорушення [4, с. 282–283].

Основні питання захисту сімейних прав та інтересів неодноразово ставали предметом наукових дискусій та широко висвітлені в доктрині сімейного права. Цим питанням займалися такі науковці як І. В. Апопій, Ю. Ф. Беспалов, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, Є. М. Ворожейкін, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера, І. О. Дзера, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, Л. В. Красицька, Б. К. Левківський, С. М. Лепех, М. В. Логвінова, Р. П. Мананкова, Г. К. Матвеев, С. О. Муратова, О. М. Нечаєва, Л. А. Оль-

ховик, Л. М. Пчелінцева, З. В. Ромовська, В. О. Рясенцев, Ю. С. Червоний та ін.

У доктрині існують різні підходи до визначення поняття захисту сімейних прав. Деякі автори під захистом сімейних прав розуміють передбачені законом заходи щодо їх визнання та відновлення, припинення правопорушень, застосування до правопорушників інших сімейно-правових санкцій, а також механізм практичної реалізації цих заходів [5, с. 360–361]. На думку Ю. С. Червоного, захист сімейних прав — це передбачені законом заходи, які здійснюються державними, як правило, судовими або іншими органами, спрямовані на визнання сімейних прав, відновлення цих прав, припинення дій, що порушують ці права [6, с. 37]. С. М. Лепех пропонує захист сімейних прав розуміти як діяльність, спрямовану на відновлення, визнання, припинення порушення сімейних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом застосування мір примусового характеру до порушника [7, с. 39]. На думку З. В. Ромовської, захистом є реалізація передбачених способів державного примусу, і необхідність захисту виникає, перш за все, коли наявна протиправна поведінка одного з учасників сімейних правовідносин або за наявності загрози порушення права в майбутньому [8, с. 23]. Окрім цього, О. В. Каймакова поняття захисту сімейних прав визначає як застосування компетентними державними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами або самим уповноваженим суб'єктом сімейних правовідносин, передбачених сімейним законодавством заходів для відновлення порушених прав і законних інтересів, а також для усунення загрози їх порушення [9, с. 8–9]. О. Ю. Косова поняття захисту суб'єктивних сімейних прав трактує як діяльність уповноважених державою органів, спрямовану на забезпечення особам, яким належать суб'єктивні сімейні права, реальної можливості їх здійснення і досягнення охоронюваних законом інтересів [10, с. 185].

Існують різні підходи науковців до виділення форм захисту сімейних прав. Є традиційний підхід, відповідно до якого існує юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту [7, с. 40; 11, с. 60].

Пропонують й інші підходи, відповідно до яких виокремлюють судову (суди) та адміністративну (органи опіки та піклування, органи ДРАЦСу та інші) форми [12, с. 38]; захист прав та інтересів:

- 1) судами;
- 2) державними органами;
- 3) органами опіки та піклування [13, с. 13].

У результаті аналізу норм Сімейного кодексу України (СК України) можна виділити класифікацію форм захисту сімейних прав, залежно від суб'єкта здійснення захисту: судом (ст. 18), органами опіки та піклування (ст. 19), органами нотаріату (не застосовується до особистих немайнових прав), у формі самозахисту (ч. 1 ст. 154, ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 262). Ми схиляємось до думки існування юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту.

У юридичній науці під юрисдикційною формою захисту розуміють діяльність уповноважених державою органів щодо захисту сімейних прав

та інтересів учасників сімейних відносин. До органів, які здійснюють такий захист, належать суд, органи опіки та піклування, Національна поліція, органи нотаріату, адвокатури та прокуратури [14, с. 64]. Неюрисдикційну форму захисту визначають як захист прав власними діями уповноваженою особою, без звернення до державних та інших органів [15, с. 345]; як форму захисту, яка охоплює собою дії громадян і організацій, спрямовані на захист прав і охоронюваних законом інтересів, які вчиняються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних та інших компетентних органів [4, с. 284]; дії фактичного характеру, які учасник сімейних відносин вчиняє для захисту свого права та інтересу або права та інтересу іншої особи без звернення до відповідних юрисдикційних органів [14, с. 67].

У науці існують різні підходи до розуміння сутності юрисдикційної форми захисту. Д. М. Чечот за природою юрисдикційного органу виділяє п'ять форм — судову, адміністративну, арбітражну, нотаріальну і суспільну [16, с. 53].

Л. В. Красицька до цієї форми захисту сімейних прав та інтересів відносить судову, адміністративну, нотаріальну форми [17, с. 380–381]. Ми не поділяємо підходу автора, оскільки запропонований Л. В. Красицькою перелік залишає поза увагою захист сімейних прав такими органами, як прокурор, органи адвокатури та деякі інші. Власний підхід запропонував Н. Ф. Звенигородська, яка в межах юрисдикційної форми виділяє загальну (судову), спеціальну та альтернативну форми захисту сімейних прав та інтересів [18].

Ми пропонуємо виділити в межах юрисдикційної форми судову та позасудову форми захисту сімейних прав та інтересів. Сутність судового захисту полягає в можливості особи звернутися за захистом свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права до суду. У свою чергу, під позасудовою формою захисту розуміємо можливість особи звернутися до інших, окрім суду, компетентних органів для захисту свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права. Такими органами є орган опіки та піклування, органи нотаріату, адвокатури та прокуратури та інші.

Дослідимо, в першу чергу, позасудову форму, а саме особливості захисту сімейних прав органами опіки та піклування, в контексті діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини.

Відповідно до чинного законодавства «органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних, які відповідно до законодавства здійснюють діяльність із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей, з надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення над ними опіки та піклування» [19].

У науці сімейного права пропонують різні підходи до визначення форм участі органів опіки та піклування в захисті сімейних прав. Так,

Л. М. Пчелінцева виділяє три основні форми захисту сімейних прав органами опіки та піклування:

- 1) самостійне прийняття рішень у межах своєї компетенції, в тому числі надає дозволи на вчинення будь-яких дій;
- 2) направлення відповідних у суд у порядку позовного провадження;
- 3) участь у судовому розгляді.

У деяких випадках названі форми є взаємопов'язаними [11, с. 65].

Л. В. Красицька пропонує такі форми участі органів опіки та піклування у захисті прав та інтересів батьків і дітей:

- 1) органи опіки та піклування здійснюють безпосередньо самостійно захист порушених чи оспорюваних прав батьків і дітей;
- 2) беруть участь у судовому захисті прав та інтересів батьків і дітей;
- 3) вчиняють інші дії, пов'язані із захистом сімейних прав та інтересів, спрямовані на запобігання порушенню сімейних прав та інтересів;
- 4) здійснюють контроль та нагляд за дотриманням їхніх сімейних прав та інтересів [17, с. 396–400].

С. М. Лепех вказує, що органи опіки та піклування в механізмі захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин можуть займатися такими видами діяльності:

- 1) звернення до суду в інтересах певних категорій осіб для захисту їхніх прав;
- 2) участь у судовому розгляді певних категорій справ, визначених законом;
- 3) самостійне вирішення окремих спорів або надання згоди на вчинення певних дій [7, с. 42–43].

СК України надає широкі повноваження органам опіки та піклування щодо захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин (ст. 19 СК України). За загальним правилом, рішення цього органу має рекомендаційний характер. Водночас його рішення є обов'язковими до виконання, якщо протягом десяти днів від часу винесення рішення заінтересована особа не звернулася до суду [20, с. 38]. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої заяви. Попереднє звернення до органів опіки та піклування не вимагається. Особа самостійно вирішує, чи відразу звертатись до суду, чи попередньо звернутися в орган опіки та піклування.

Орган опіки та піклування на прохання суду подає письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Основним документом, який підтверджує висновок органу опіки та піклування, є акт, складений за результатами обстеження умов проживання батьків, інших осіб та дитини. Висновок повинен бути обґрунтованим та не суперечити інтересам дитини, оскільки в протилежному випадку суд може з ним не погодитись [21, с. 72].

Особливістю здійснення права на захист шляхом звернення до органів опіки та піклування є можливість захистити права малолітньої,

неповнолітньої та повнолітньої непрацездатної дитини, виступаючи в її інтересах.

Варто додатково вказати на те, що до компетенції органів опіки та піклування належить захист прав та інтересів дитини при розгляді спорів, пов'язаних з їх вихованням, спілкуванням між дитиною та батьками. Окремо звертаємо увагу на те, що до їх повноважень не належать питання визначення способів спілкування між дитиною та іншими членами сім'ї й родичами (наприклад, визначення способів участі діда, баби у вихованні внуків та спілкуванні з ними). Тобто, наприклад, дід, баба не зможуть звернутися до органів опіки та піклування з вимогою встановити способи спілкування з онуками, якщо їм будуть чинитися перешкоди у здійсненні права на виховання внуків, оскільки це не входить до компетенції органу. Це пояснюємо таким чином:

— по-перше, відповідно до абз.2 ч. 2 ст. 257 СК України, якщо батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, чинять перешкоди у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків, вони мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення. Тобто законодавець чітко вказує на єдиний порядок, у якому можливо усунути перешкоди для такого спілкування, а саме судовий;

— по-друге, органи опіки та піклування є адміністративним органом, який діє чітко відповідно до припису закону. Тобто в цьому випадку неможливо застосувати аналогію з можливістю органом опіки та піклування вирішити спір щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СК України). Отже, єдиний порядок вирішення спору є судовий.

При цьому, якщо буквально тлумачити норми СК України у випадку порушення права на виховання дитини або спілкування з нею, такі суб'єкти, як брат, сестра, мачуха, вітчим, пасинок, падчерка, не можуть звернутися за захистом свого порушеного права до органів опіки та піклування й суду, оскільки на це немає чіткої вказівки в законі. Однак варто додати, що такі особи мають право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового права, посилаючись на загальні положення щодо судового захисту, визначенні, в сімейному законодавстві.

Ми підтримуємо позицію законодавця щодо можливості інших членів сім'ї та родичів усунути перешкоди у спілкуванні з дитиною виключно в судовому порядку, оскільки лише суд об'єктивно може визначити всі обставини справи, з'ясувати, чи порушені інтереси позивачів та чи відповідає таке спілкування інтересам дитини.

Отже, однією із важливих форм позасудового захисту сімейних прав є можливість звернутися до органів опіки та піклування.

Важливе місце в системі захисту сімейних прав відіграють органи нотаріату. Вони мають значення при договірному регулюванні правовідносин між учасниками сімейних правовідносин. Оскільки для визначення особистих немайнових та майнових прав між собою учасники сімейних правовідносин можуть укласти такі договори: шлюбний договір, аліментний договір, договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно, договір про ви-

значення місця проживання дитини, договір про встановлення способів спілкування між дідом, бабою та внуками; про встановлення способів спілкування між братами та сестрами; мачухою, вітчимою та пасинком, падчеркою та інші. Деякі з договорів є непоіменованими, тобто вони не визначені чітко в сімейному законодавстві. Відповідно до ст. 9 СК України учасники сімейних правовідносин можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам сімейного законодавства та моральним засадам суспільства. Щодо форми такого договору, то визначено, що родичі за походженням, відносини яких не врегульовані СК України, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Для більш повного захисту своїх прав особи мають право звернутися до компетентного органу та нотаріально посвідчити такий договір, однак це не є обов'язковою вимогою.

СК України наділяє певними повноваженнями прокурора у сфері захисту сімейних прав. Як зазначають С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, держава в особі прокурора сприяє належному розвитку сімейних відносин. У результаті демократизації суспільних відносин, у тому числі сімейних, вплив держави сьогодні зменшений. Важко сказати, що участь прокурора в охороні та захисті сімейних прав дисциплінує членів сім'ї, але безумовно, його участь у судовому процесі має надавати такому процесу ознак публічності [22, с. 82].

Повноваження прокурора у сфері захисту сімейних прав полягають у такому:

1) прокурор має право на звернення до суду з позовом:
а) про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК України);
б) про позбавлення батьківських прав (ч. 1 ст. 165 СК України);
в) про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним (ч. 1 ст. 240 СК України);

2) у виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини прокурор має право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків (ч. 2 ст. 170 СК України);

3) органи опіки та піклування можуть відмовити в наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини, якщо ними встановлено, що прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав (п. 2 ч. 5 ст. 177 СК України).

Щодо захисту сімейних прав адвокатом відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI право на безоплатну правову допомогу мають діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Відповідно до закону, суб'єктами, які надають таку допомогу, є адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, а також центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Тобто адвокатура частково відіграє роль у захисті сімейних прав.

Отже, в межах позасудового захисту сімейних прав особливе місце займають органи опіки та піклування інші досліджені органи відіграють опосередковану роль у їх захисті.

Особливу роль у позасудовому захисті сімейних прав відіграє інститут медіації. У цілому в Україні сьогодні не існує спеціального законодавства, що регулює здійснення медіації. Водночас не існує і жодної формальної заборони з боку держави сторонам здійснювати медіацію. Відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України держава гарантує можливість кожному будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права [23].

Як зазначає Н. Л. Бондаренко-Зелінська, сімейна медіація — це примирна процедура врегулювання конфліктів та правових спорів між суб'єктами сімейних правовідносин, що здійснюється за сприяння незалежного, нейтрального, кваліфікованого посередника — медіатора [24, с. 159].

Тобто медіація є альтернативним способом урегулювання спорів із залученням медіатора. Її завданням є встановлення та сприяння веденню конструктивного діалогу між сторонами конфлікту (спору) з метою знайти взаємовигідне рішення для сторін конфлікту. На відміну від формального юридичного процесу сторони медіації самостійно приймають рішення щодо спору (конфлікту) [25, с. 25].

Медіація здійснюється конфіденційно, і її хід документально не фіксується. Медіатор не може чинити жодного тиску на сторони і рішення за них не приймає [26]. Принципом медіації є також нейтральність медіатора (медіатор повинен професійно і неупереджено виконувати свої обов'язки) тощо [27].

При цьому медіаторові слід поінформувати сторони про можливість отримання консультацій з сімейних відносин або інших подібних консультацій як засобу розв'язання сімейних проблем; виявляти особливу турботу про добробут і найкращі інтереси дитини, спонукати батьків зосереджуватися на потребах дитини та нагадувати батькам про їхній першочерговий обов'язок забезпечувати добробут своєї дитини і про необхідність надання своїм дітям інформації та порад; приділяти особливу увагу тому, чи вже мало місце або може в майбутньому мати місце насильство між сторонами і як це може вплинути на позиції сторін у спорі, відповідно вирішувати, чи за таких обставин процес медіації є доречним; надавати правову інформацію [26].

Як справедливо зазначає Н. Л. Бондаренко-Зелінська, сімейні спори надмірно наповнені гострим конфліктом, емоційними переживаннями обох сторін, тому адекватно оцінювати ситуацію та вести конструктивний діалог сторони конфлікту не завжди спроможні. А в силу більшої емоційності дітям ще важче орієнтуватися в конфліктній ситуації. Тому в багатьох випадках медіація в сімейних спорах потребує залучення до участі як спеціаліста психолога [24, с. 159–160].

Крім цього, сімейні правовідносини допускають у себе широкий спектр можливих дій їх суб'єктів у випадку виникнення конфлікту, як-от: участь у вирішенні спорів, пов'язаних з вихованням та утриманням дітей;

визначення місця проживання дитини; вирішення питання спілкування з дитиною одним із батьків або з іншими членами сім'ї та родичами; позбавлення батьківських прав і встановлення опіки над дитиною мачухи, вітчима, баби, діда тощо. Вирішення зазначених сімейних конфліктів належить до виключної компетенції суду, тому особливістю медіації в таких справах є необхідність її узгодження з юрисдикційною процедурою по строках, а також в змісті кінцевої медіаційної угоди повинна бути відображена домовленість сторін щодо їх взаємодії в судовому провадженні (наприклад, у результаті успішної сімейної медіації в таких справах сторони можуть домовитись про завершення процесу на засадах примирення шляхом укладення мирової угоди або відмови від позову чи його визнання тощо) [24, с. 160].

З іншого боку, значний обсяг сімейних конфліктів знаходиться поза межами правового регулювання, тому в ході сімейної медіації основним орієнтиром для примирення є не норми права, а норми моралі, в тому числі і суб'єктивні уявлення сторін конфлікту про добро, зло, справедливість тощо. Водночас рішення, прийняте сторонами за результатами медіації, не повинно суперечити закону [24, с. 160].

Якщо спір, що має місце між суб'єктами сімейних правовідносин, стосується прав та інтересів дитини або особи, яка перебуває під опікою чи піклуванням, то в ході сімейної медіації доцільне врахування позиції органів опіки та піклування. Зважаючи на те, що органи опіки та піклування за характером своєї діяльності часто стикаються із сімейними конфліктами, навіть якщо медіація не закінчилася примиренням, службовці органів опіки та піклування, ознайомившись із технологією та/або процедурою сімейної медіації, в межах своєї діяльності зможуть використовувати їх для сприяння врегулювання сімейних конфліктів у своїй подальшій практиці [24, с. 160].

На нашу думку, сімейна медіація може стати ефективним способом захисту сімейних прав, оскільки дозволить вирішити наявний сімейний спір без застосування судової процедури захисту, домовленості, досягнуті сторонами за результатами медіації, можуть бути викладені письмово в договорі.

Найефективнішою формою захисту сімейних прав та інтересів є судовий захист. Відповідно до ч. 10 ст. 7 СК України кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист.

Для здійснення своїх повноважень у сфері сімейних правовідносин суди керуються у своїй діяльності постановами пленуму Верховного Суду України, серед них — «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 р. № 3 [28], «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 р. № 11 [29], «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. № 3 [30].

Як зазначає О. О. Юрченко, судовий захист є можливим при наявності сукупності умов:

- 1) конкретного охоронюваного законом інтересу як об'єкта спірного правовідношення;
- 2) конкретної охоронної норми права;
- 3) сполучної ланки між нормою права й охоронюваним законом інтересом [31, с. 58].

Важливу роль для захисту сімейних прав має спосіб їх захисту. У ст. 18 СК України запропоновано виключний перелік способів захисту сімейних прав та інтересів, серед них — встановлення правовідношення, примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку, припинення правовідношення, а також його анулювання, припинення дій, які порушують сімейні права, відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено Кодексом або договором, визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

У СК України міститься такий спосіб захисту, як встановлення правовідношення. Цей спосіб захисту не тотожний із визнанням права, яке використовується в цивільному законодавстві та використовується при встановленні походження дітей, визнанні батьківства, материнства.

Окремо в ст. 18 СК України серед способів захисту сімейних прав і обов'язків не визначене визнання правочину недійсним, але цей спосіб захисту застосовується при визнанні недійсними численних сімейно-правових договорів. Такий сімейно-правовий спосіб захисту, як анулювання сімейного правовідношення має спільне із визнанням правочину недійсним. Цей спосіб захисту має місце у разі визнання шлюбу недійсним, визнання усиновлення недійсним, виключенні особи, як матері, батька із актового запису про народження дитини, але він не замінює цивільно-лістичного способу захисту — визнання правочину недійсним [32, с. 36].

Поширеним способом захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів є припинення дій, які порушують право. Цей спосіб захисту закріплений у цивільному та сімейному законодавстві. Нерідко призначення цього способу захисту складається в усуненні перешкод для здійснення права. Наприклад, коли один з подружжя забрав річ, яка є предметом спільної сумісної власності, що позбавило іншого з подружжя можливості користування цією річчю, або в разі усунення перешкод, які чиняться одному з батьків у здійсненні його права на особисте виховання дитини [32, с. 36].

Відновлення становища, що існувало до порушення права або відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права, як самостійний спосіб захисту застосовується в тих випадках, коли суб'єктивне право в результаті правопорушення не припиняє свого існування і може бути реально відновлене шляхом усунення наслідків правопорушення. Цей спосіб захисту знаходить свій вияв у вимогах про усунення перешкод у здійсненні права власності, про застосування наслідків недійсного пра-

вочину, про виселення особи з незаконно зайнятого приміщення й інших вимогах. Наприклад, за допомогою цього способу захисту відновлюється порушене право дитини жити та виховуватися в сім'ї, з використанням цього ж способу захисту зв'язано повернення дитини, яка була відібрана від батьків без позбавлення батьківських прав [32, с. 36].

Особливим способом захисту є припинення та зміна правовідношення. Так, відповідно до ч. 2 ст. 104 СК України шлюб припиняється внаслідок його розірвання. Цей же спосіб захисту використовується при скасуванні усиновлення, розірванні договору про патронат [32, с. 37].

Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АР Крим, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб характеризується чітко визначеним суб'єктом заподіяння шкоди. Такий спосіб захисту прав визначений у СК України. Він може застосовуватись, наприклад, при визнанні незаконними рішень органу опіки та піклування, відмові у реєстрації шлюбу та багатьох інших випадках [32, с. 37].

Як зазначає І. В. Жилінкова, вказаний перелік способів захисту сімейних прав не є вичерпним, тому суд може застосовувати й інші способи (визнання права, стягнення неустойки, визнання правочину недійсним тощо) [33, с. 72].

Науковці передбачають й інші органи захисту сімейних прав (органи виконавчої влади, органи внутрішніх справ, органи державної реєстрації актів цивільного стану, прокурор, уповноважений з прав дитини) [12, с. 40–42].

Отже, захист сімейних прав і охоронюваних законом інтересів є однією з найбільш важливих гарантій існування цих прав та інтересів. Захист суб'єктивних прав реалізується в передбаченому законом порядку, тобто шляхом застосування належної форми. Існують різні підходи науковців до виділення форм захисту сімейних прав. Ми схилиємось до традиційної думки щодо існування юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту.

Отже, неможливо вести мову про належне здійснення сімейних прав без забезпечення їх захисту. У доктрині сімейного права виділяють юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту сімейних прав та інтересів.

Найефективнішою формою захисту сімейних прав та інтересів є судовий захист. Також, у межах юрисдикційної форми захисту виділяють можливість захисту сімейних прав в органах опіки та піклування до яких належить захист прав та інтересів дитини при розгляді спорів, пов'язаних з їх вихованням, спілкуванням між дитиною та батьками. У результаті дослідження, ми дійшли висновку, що до повноважень органу опіки та піклування не належать питання визначення способів спілкування між дитиною та іншими членами сім'ї й родичами (наприклад, визначення способів участі діда, баби у вихованні внуків та спілкуванні з ними).

Список використаних джерел

1. *Чурніта Г.* До поняття захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 4. С. 44–47.
2. *Грибанов В. П.* Осуществление и защита гражданских прав. 2-е изд. М. : Статут, 2001. 411 с.
3. *Гражданское право : в 3 т. / отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой.* 6-е изд. М. : ТК Велби, Проспект, 2004. Т. 1. 776 с.
4. *Гражданское право / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого.* 3-е изд. М. : Проспект, 1998. 632 с.
5. *Гражданское право : в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого.* 4-е изд. М. : ТК Велби, Проспект, 2004. Т. 3. 784 с.
6. *Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за ред. Ю. С. Червоного. К. : Істина, 2003. 464 с.*
7. *Лепех С. М.* Сімейне право України. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.
8. *Ромовская З. В.* Защита в советском семейном праве. Львов : Вища школа, 1985. 180 с.
9. *Каймакова Е. В.* Защита семейных прав. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Курск, 2011. 25 с.
10. *Косова О. Ю.* Защита субъективных семейных прав. *Вестник Тюменского государственного университета.* 2010. № 2. С. 181–185.
11. *Пчелинцева Л. М.* Семейное право России. 3-е изд. М. : Норма, 2004. 688 с.
12. *Рузакова О. А.* Семейное право. М. : Экзамен, Право и закон, 2003. 256 с.
13. *Душкина Е. А.* Проблемы защиты семейных прав по семейному законодательству Российской Федерации. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Волгоград, 2006. 27 с.
14. *Сімейне право України / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової.* 3-е вид. К. : Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
15. *Гражданское право : в 2-х т. / отв. ред. Е. А. Суханов.* 2-е изд. М. : БЕК, 2000. Т. II, Полутом 1. 704 с.
16. *Чечот Д. М.* Субъективное право и формы его защиты. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. 72 с.
17. *Красицька Л. В.* Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. К. : Ліра-К, 2014. 628 с.
18. *Звенигородская Н. Ф.* Соотношение правовых категорий в механизме защиты семейных прав детей. *Юридическая библиотека.* URL : <https://bit.ly/39HWORK>.
19. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. *Офіційний вісник України.* 2008. № 76. Ст. 2561.
20. *Буркацький Л. К.* Захист цивільного права та інтересу: методика складання документів, коментарі, позовні та інші заяви. К. : Юрінком Інтер, 2005. 400 с.
21. *Гузь Л. С., Гузь А. В.* Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. X. : Фактор, 2011. 576 с.
22. *Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.*

23. Гайдук А. В. Проблеми законодавчого забезпечення медіації в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (19). URL : <http://bit.ly/3cWb9g8>.
24. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 158–162. URL : <http://bit.ly/2w3X7Z6>.
25. Кармаза А. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 24–29.
26. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Впровадження медіації у судовий процес як складова наближення законодавства України до європейських стандартів. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 10. К., 2011. С. 181–185.
27. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Медіація: перспективи впровадження в Україні. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 11. К., 2012. С. 186–189.
28. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/2IJGIMb>.
29. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/2ILauAc>.
30. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав від 30.03.2007 р. № 3. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/39K8XpQ>.
31. Юрченко О. О. Право на захиту и способы защиты охраняемого законом интереса в гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Тверь, 2005. 156 л.
32. Некрасова О. В. Способи захисту прав та інтересів в сімейному і цивільному праві: порівняльний аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 35–38.
33. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Х. : Ксилон. 2008. 855 с.

Надійшла до редакції 12.10.2019

Iryna SERDECHNA

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Jurisdictional Form of Protection of Family Rights and Interests

The article defines that the protection of family rights and legally protected interests is one of the most important guarantees of the existence of these rights and interests. It should be mentioned the rights and interests in any field of public life are not always carried out unchecked. The protection of subjective rights is exercised in the manner prescribed by law, that is, by the application of an appropriate form. The form of protection refers to a set of internally agreed organizational measures to protect subjective rights and legally protected interests.

It has been proven that in the theory of law there are different approaches of scientists to highlight forms of protection of family rights. We are inclined to the point of view of existence, jurisdictional and non-jurisdictional forms of protection.

It is proposed to highlight judicial and non-judicial forms of protection within the framework of the jurisdictional form of protection of family rights and interests.

The essence of judicial protection is disclosed as the possibility of a person to apply for the protection of his or her violated, challenged or unrecognized family rights in court. In turn, by non-judicial form of protection, the author understands the possibility for a person to turn to competent authorities other than the court to defend his family rights. In case of non-judicial protection of family rights and interests, subjects apply to such institutions as guardianship and guardianship bodies, notaries, prosecutors, lawyers, etc.

Within the framework of the article, it has been proved that the decision of the guardianship and guardianship authority is usually of a advisory nature. Notary bodies play an important role in the contractual regulation of legal relations between participants of family legal relations, namely in the conclusion of family legal contracts. Family law gives certain powers to the public prosecutor to protect family rights. In turn, the lawyer has a partial role in the protection of family rights. It is justified that the institution of mediation deserves attention in the study of the protection of family rights and interests.

Keywords: *protection of family rights and interests, jurisdictional form, guardianship and guardianship authorities, court.*